

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Лопушанського Володимира Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини другої статті 3, підпункту 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“ (справа про обов’язковість судового рішення)

Вважаю за потрібне на підставі статті 93 Закону України „Про Конституційний Суд України“ викласти окрему думку стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Лопушанського Володимира Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини другої статті 3, підпункту 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“ (справа про обов’язковість судового рішення) від 13 травня 2024 року № 6-р(П)/2024 (далі – Рішення).

I.

Найбільшим методологічним недоліком аргументації Рішення є те, що Конституційний Суд України „вивів“ юридичний обов’язок, який покладено на громадянина, не з припису права (закону), а з контексту нормативного матеріалу. Неймовірно, однак оспорювані приписи частини другої статті 3, підпункту 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“ від 8 липня 2011 року № 3674–VI (далі – Закон) насправді не визначають обов’язку сплати судового збору під час подання апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду, постановлену за результатами розгляду скарги на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця.

Не буде зайвим нагадати, що „вивести“ такий юридичний обов’язок з сукупності будь-яких нормативних конструкцій „за замовчуванням“ чи із чогось іншого просто неможливо. Покладення юридичного обов’язку (необхідності вчинити певну конкретну дію чи утриматися від певної конкретної дії) на

суб'єкта може бути вчинене лише коли в приписі права, який відповідає вимогам доступності, ясності та наявності в ньому ефективних засобів захисту від сваволі з боку держави, **чітко зазначено про це**. Мені не вдалося переконати колег, що саме припущення того, що юридичний обов'язок особи (отже, і серйозні втручання до її свободи) може бути виведений не з чіткого припису права, а з „сірої зони“ нормативного контексту, є вкрай небезпечним і неприйнятним для конституційної демократії, якою є Україна.

Конституційний Суд України пішов іншим шляхом. Хоча відомо, що виконання судових рішень безумовно є складником реалізації права на судовий захист (стаття 55 Конституції України) і „обов'язковість судового рішення“ конституцієдавець визначив як одну з основних засад судочинства (пункт 9 частини другої статті 129 Основного Закону України), в іншому приписі Конституції України – у статті 129¹ – зазначено, що „судове рішення є обов'язковим до виконання“ (друге речення частини першої); „держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку“ (частина друга). Отже, конституцієдавець окреслив спочатку засади судочинства у статті 129 Основного Закону України, а окремо встановив принцип обов'язковості виконання судових рішень та обов'язок держави щодо забезпечення виконання судових рішень – у статті 129¹ Конституції України [текст Конституції України доповнено цією статтею згідно із Законом України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)“ від 2 червня 2016 року № 1401–VIII]. То ж ідеться про виконання саме остаточного судового рішення (лише таке рішення є підставою для подання конституційної скарги), а на стадії виконання судового рішення йдеться про судовий контроль за виконанням цього рішення, установлений частиною третьою статті 129¹ Конституції України. Тому **якби законодавець мав намір запровадити судовий збір для суб'єктів – сторін у виконавчому провадженні під час подання апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду, постановлену за результатами розгляду скарги на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця, він сформулював би цей обов'язок у приписах частини першої**

статті 3 Закону, а не через відсутність вказівки про звільнення від сплати судового збору за відповідний об'єкт у частині другій статті 3 Закону.

Варто повторити. Наявність юридичного обов'язку є результатом чіткого припису права, а не відсутності вказівки про звільнення від такого обов'язку, оскільки **конституційна презумпція свободи особи полягає в тому, що особа вільна у визначенні своєї поведінки, зокрема й щодо сплати судового збору, якщо тільки законом прямо не встановлено необхідності такої сплати.** Проте Конституційний Суд України, услід правозастосовної практики судів системи судоустрою України, став на протилежну позицію – мовляв, громадянин має юридичний обов'язок, якщо держава не звільнила його від виконання такого обов'язку.

II.

Звідки взято ідею цього юридичний обов'язок загалом? Із судової практики. В остаточному судовому рішенні в цій справі, яким є ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Другої палати Касаційного цивільного суду від 31 серпня 2023 року, із посиланням на постанову Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2018 року зазначено:

«Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду дійшов висновку, що якщо за подання скарги на дії державного виконавця до суду першої інстанції законом не встановлено для заявника обов'язок сплачувати судовий збір, то в разі оскарження заінтересованою особою постановленого судом першої інстанції судового рішення за результатами розгляду зазначеної скарги судовий збір справляється **на загальних підставах**, встановлених у підпункті 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“ <...> Апеляційний суд урахував висновки, викладені в постановах Великої Палати Верховного Суду <...> роз'яснив порядок сплати та визначив розмір судового збору, оскільки Закон України „Про судовий збір“ не передбачає

звільнення від сплати судового збору за подання апеляційних скарг на ухвали суду за результатами розгляду скарги на дії державного виконавця».

Деякі зауваження. По-перше, підпункт 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону встановлює не „загальні підстави“ для сплати судового збору, а лише розміри ставок судового збору, пов’язану з іншим об’єктом (подання апеляційної та касаційної скарги на стадії розгляду справи судом по суті). По-друге, логіка судів у цьому разі явно неповна, оскільки в основному провадженні у справі заявник сплачує судовий збір і за подання позовної заяви, і за подання апеляційної скарги, а на стадії виконавчого провадження суди погодилися з тим, що оскарження дій державного виконавця не передбачає сплати судового збору, а за подання апеляційної скарги такий обов’язок ніби є лише тому, що Закон не звільняє від сплати судового збору за цей об’єкт.

Із цієї позиції судів системи судоустрою України бере початок „існування“ юридичного обов’язку – на підставі, по суті, помилкового тлумачення приписів Закону судами системи судоустрою України.

Зазначене є неприйнятним, однак навіть якщо певний зразок поведінки суб’єкта щодо сплати якого-небудь виду судового збору впливає із судової практики, а не із приписів закону, **це не підтверджує неконституційності оспорюваних приписів Закону**. Не зайвим буде нагадати, що у справі за конституційною скаргою предметом оскарження (і предметом конституційного контролю) є тільки закон України або його окремий припис, а не правозастосовна практика.

Іншими словами, **проблему правозастосовної практики Конституційний Суд України сприйняв як проблему неконституційності приписів права**. Тому й не дивно, що суть справи було зведено до аналізу оспорюваних приписів Закону на предмет того, чого в них немає. На відміну від людського права, **юридичний обов’язок, запроваджений державою, не може бути імпліцитним** (*implicit* – неявний, такий, що його мають на увазі), він має бути установлений виключно *expressis verbis* у тексті припису права.

III.

Мої думки впливають загалом із розуміння не тільки принципу верховенства права (правовладдя), а також припису Конституції України, за яким „правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством“ (частина перша статті 19). Крім того, Конституція України прямо встановлює, що основні обов’язки громадянина визначають лише закони України (пункт 1 частини першої статті 92), і немає жодних сумнівів, що обов’язок сплати судового збору, з яким пов’язаний доступ до суду, є значущим обов’язком.

Це означає, що на суб’єкта не можна накласти обов’язок в інший спосіб, тим більше у разі, коли йдеться про втручання до його прав і свобод, оскільки обов’язок сплатити судовий збір, безумовно, є втручанням і до права на судовий захист, і до права власності особи. Невиконання цього обов’язку суб’єктом має наслідком відмову суду в розгляді його питання (на практиці так і сталося для суб’єкта права на конституційну скаргу) – це окреме і серйозне втручання до права на доступ до суду. Істотне обмеження цього права спричиняє порушення ще одного права – „кожному гарантується право знати свої права і обов’язки“, гарантованого статтею 57 Конституції України. Особа вочевидь не могла знати про цей обов’язок, сподіваючися, що обов’язки повинні бути завчасно покладені безпосередньо законом. Сама дискусія в судах різного рівня (і різна практика) щодо наявності юридичного обов’язку сплати судового збору за відповідний об’єкт парадоксально доводить той факт, що він не був чітко встановлений законом.

З іншого боку, суд системи судоустрою України як державний орган є пов’язаним частиною другою статті 19 Конституції України, яка встановлює, що „органи державної влади <...> зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України“. Із цього випливає, що судовий орган не може з власної ініціативи встановити обов’язок сплати суб’єктом судового збору чи іншого платежу. Окрім іншого, це було б посяганням на принцип поділу влади в Україні (стаття 6

Конституції України), оскільки, як уже зазначено, врегулювання відповідного питання належить до повноважень законодавчої влади.

Водночас Конституція України не встановлює повноважень для Конституційного Суду України щодо оцінювання правозастосовної діяльності судів системи судоустрою України. Крім того, у багатьох рішеннях Конституційний Суд України окреслив межі своїх повноважень, сформулював юридичну позицію, за якою, зокрема, оцінювання правозастосовної діяльності є за межами його юрисдикції.

IV.

Пункт 1 резолютивної частини Рішення так само унікально сформульовано, оскільки в ньому встановлено неконституційність оспорюваних приписів Закону (увага!) „втім, що вони уможливають справляння судового збору під час подання апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду, постановлену за результатами розгляду скарги на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до Цивільного процесуального кодексу України“.

Звертаю увагу, що Конституційний Суд України в багатьох рішеннях визнавав приписи закону неконституційними в частині, яка інколи „невидима“ в певному предметі чи адресаті. Наприклад, у Рішенні від 16 вересня 2021 року № 6-р(П)/2021 Конституційний Суд України зазначив: „Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), частину першу статті 81, частину першу статті 82 Кримінального кодексу України втім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі“ (пункт 1 резолютивної частини). Однак тоді йшлося про визнання неконституційною певної заборони (унеможливлення) в частині щодо предмета чи адресатів як такого законодавчого засобу, що є втручанням до певної сфери людських прав – задля гарантування цих прав, а не навпаки.

Натомість у Рішенні Конституційний Суд України визнав неконституційними сукупність приписів Закону виходячи з того, що в Законі не встановлено звільнення від обов'язку, який лише гіпотетично існує. Ідеться звісно, про виконання Конституційним Судом України функції „позитивного законодавця“ далеко за межами кельзенівської моделі конституційного суду як „негативного законодавця“. Загалом така роль можлива в ситуації так званого „законодавчого упущення“, однак у тих випадках, коли Конституційний Суд України ухвалював рішення з подібними аргументами, завжди предмет конституційного контролю стосувався питань блокування законодавцем реалізації гарантованого Конституцією України права чи свободи.

Резюме з наведеного: спочатку Конституційний Суд України встановив обов'язок щодо сплати судового збору за певний об'єкт, хоч він не був визначений законом, а потім визнав цей обов'язок таким, що не відповідає Конституції України з мотивів, що законодавець не встановив звільнення від цього обов'язку для певних суб'єктів.

V.

Конституційний Суд України, констатувавши в Рішенні, що „має місце необґрунтоване втручання в право стягувача на доступ до суду, оскільки особі, яка сплатила судовий збір за подання до суду позовної заяви й отримала доступ до суду та домоглася ухвалення на її користь обов'язкового судового рішення, доводиться додатково (повторно) сплатити судовий збір за здійснення судового контролю за виконанням судового рішення“, дійшов висновку:

„Наведене свідчить про те, що держава не створила належних юридичних механізмів реалізації права на доступ до суду, а також про брак реального судового контролю на стадії виконання судового рішення, оскільки має місце ускладнення практичної реалізації особою (стягувачем у виконавчому провадженні) її права на доступ до суду, що є порушенням конституційних засад судочинства та принципів цивільного процесуального права“ (друге речення абзацу четвертого підпункту 4.5 мотивувальної частини Рішення).

Такий категоричний висновок не підкріплено аргументами. По-перше, як уже було сказано, зв'язок сплати судового збору на стадії виконавчого провадження зі сплатою судового збору під час розгляду справи в основному провадженні, коли її розглядали по суті, є доволі умовним. По-друге, що ще важливіше, **ускладнити реалізацію права на доступ до суду може не сам судовий збір, а його занадто великий розмір**, який може стати нездоланною перешкодою для особи. Якраз це питання Конституційний Суд України мав дослідити в цій справі, однак не дослідив.

VI.

Навіть якби судовий збір під час подання апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду, постановлену за результатами розгляду скарги на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця, був запроваджений законом, постало би питання про те, **наскільки розмір цього судового збору є таким, що порушує право на судовий захист** (стаття 55 Конституції України) в аспекті доступу до суду у його зв'язку з правом власності (стаття 41 Конституції України).

Конституційний Суд України встановив „порушення“ статті 55 Конституції України, однак не зазначив у Рішенні, що розмір судового збору, навіть за його наявності (у версії аргументів Конституційного Суду України), становить для фізичної особи за подання „апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду; заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду“ – 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Тобто з 1 січня 2024 року ця сума (20 відсотків з 3028 грн) становить 605 грн (на момент ухвалення остаточного судового рішення Верховним Судом 31 серпня 2023 року – 536,80 грн). У Рішенні Конституційний Суд України мав довести, **що цей розмір судового збору є не лише недомірним, а й таким, що перешкодив доступу особи до суду настільки, що став причиною невиконання судового рішення в її справі понад 10 років**. Звісно, невиконання судового рішення – істотна проблема юридичної системи України, однак, на мою думку, в цьому випадку не має

підстав пов'язувати **розмір судового збору з системною проблемою, якою є невиконання судових рішень.**

Європейський суд з прав людини в подібних ситуаціях не раз ухвалював рішення про неприйнятність заяв, у яких ідеться про незначну фінансову шкоду (відсутність „суттєвої шкоди“) у справах, де відповідні суми були меншими або не перевищували 500 євро (див. пункт 414 Практичного посібника щодо прийнятності заяв. *Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme*, 2014 [Рада Європи/Європейський суд з прав людини]. URL: https://prd-echr.coe.int/documents/d/echr/admissibility_guide_ukr). У справі, у якій Конституційний Суд України ухвалив Рішення, ідеться про розмір судового збору в сумі, еквівалентній майже 14 євро.

Тому Конституційний Суд України і не застосував методики оцінювання державного втручання (за його наявності) за класичним тестом пропорційності (домірності), оскільки результат такого дослідження є очевидним і без такого дослідження. У Рішенні, зокрема, не наведено аргументів, які підтверджували б те, що зазначена сума судового збору за подання апеляційної скарги на ухвалу суду у виконавчому провадженні в сукупності з важким матеріальним становищем заявника створили йому перешкоду в доступі до суду.

VII.

Варто звернути увагу ще на декілька моментів. Звернулася з конституційною скаргою до Конституційного Суду України особа, яка була стягувачем у виконавчому провадженні. Про цю процесуальну роль ідеться і в остаточному судовому рішенні у справі. Однак у виконавчому провадженні є дві сторони – окрім стягувача, це ще й боржник. Проте в резолютивній частині Рішення „захищено“ від сплати судового збору не тільки стягувача, а й боржника. Звісно, це буде стимулювати до „подальшої процесуальної боротьби“ осіб, у справах яких уже є остаточне судове рішення, яке є несприятливим для їхніх інтересів. З одного боку, ніби важливою є рівність у процесуальних засобах сторін, однак, з іншого, – у стягувача у виконавчому провадженні юридичний інтерес збігається

зі змістом конституційного принципу (судове рішення є обов'язковим до виконання і саме держава забезпечує це виконання), тоді як у боржника інтерес є прямо протилежним.

Не буде зайвим нагадати, що судовий збір призначений не тільки впорядкувати нормальну й ефективну діяльність судової системи, забезпечувати часткове її фінансування, а й бути певним обмежувальним заходом для регулювання доступу до суду, зокрема захищати його від перенавантаження у зв'язку з поданням необґрунтованих звернень. Тому, незважаючи на те, що майже половина обсягу Рішення присвячена проблемі виконання судових рішень, такий засіб навряд чи сприятиме ефективності судового контролю в цій сфері.

Ще одне. Конституційний Суд України сформулював юридичну позицію з питань судового збору на стадії виконавчого провадження настільки широко, що фактично зобов'язав законодавця відмовитися від судового збору щодо відповідних об'єктів на цій стадії. Немає жодного аргумента, який підтверджував би, що такий підхід впливає зі змісту Конституції України. З цим не можу погодитися не тільки доктринально, але й з огляду на досвід регулювання в інших демократичних державах.

Висновки

Із наведеного стає зрозумілим, що: 1) оспорювані приписи Закону є конституційними, оскільки явно недостатньо аргументів на користь протилежного (прямо приписи Закону не встановлюють судового збору за відповідний об'єкт, до того ж, навіть за припущення про наявність, його розмір є явно незначним); 2) суди системи судоустрою України зобов'язані тлумачити та застосовувати оспорювані приписи Закону лише у спосіб, який є узгодженим із Конституцією України. Наведене Конституційний Суд України міг зазначити в Рішенні.

У частині третій статті 89 Закону України „Про Конституційний Суд України“ таку можливість визначено: „Якщо Суд, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що

відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд вказує на це у резолютивній частині рішення“.

Однак річ не в зазначеній позиції законодавця. По-перше, законодавча влада не встановлює (і не обмежує) повноважень Конституційного Суду України. Таке повноваження Конституційного Суду України іманентно належить йому з огляду на повноваження, установлені безпосередньо Конституцією України. По-друге, під час здійснення конституційного контролю перевірка приписів законів за тестом спроможності їх конституційно-конформного тлумачення (і відповідного застосування) має стати першим етапом на шляху подолання презумпції конституційності акта; лише неможливість такого тлумачення приписів законів уможливорює визнання їх такими, що не відповідають Конституції України.

Під час розгляду справи за конституційною скаргою Конституційний Суд України не зосереджений на тлумаченні законів чи їх окремих приписів, однак під час конституційного провадження він зобов'язаний: 1) перевірити втілення в оспорюваних приписах закону конституційного контенту – принципів (цінностей) і норм Конституції України; 2) перевірити, наскільки наслідки тлумачення оспорюваних приписів законів судами системи судоустрою України є узгодженими з цінностями Конституції України, зокрема з гарантованими нею правами і свободами. Якщо є потреба, Конституційний Суд України повинен у рішенні нагадати, що суд системи судоустрою України не пов'язаний лише буквальним тлумаченням, тому може і повинен відступати від нього, застосовуючи інші методи тлумачення закону, щоб виявити цілісний зв'язок приписів закону з основоположними конституційними цінностями, зокрема нагадати й те, що з тлумачення приписів закону не може випливати обмеження прав і свобод, гарантованих Конституцією України. У цій справі така потреба була.

Суддя
Конституційного Суду України



Василь ЛЕМАК